

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психологічні теорії особистості»
вибіркових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 5. Диспозиційні теорії особистості.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри
соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В.

План лекції.

1. Загальна характеристика диспозиційного напрямку в теорії особистості.
2. Диспозиційна теорія особистості Гордона Олпорта.
3. Теорія типів особистості Ганса Айзенка.
4. Структурна теорія рис особистості Реймонда Кеттела.

Рекомендована література:

Основна:

1. Москалець В.П. Психологія особистості: курс лекцій. – Івано-Франківськ: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 160 с.

Допоміжна:

1. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
3. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM) <https://oai.org.ua/>

Текст лекції

Загальна характеристика диспозиційного напрямку у психології особистості

Назва диспозиційного напрямку походить від англійського слова disposition – готовність, схильність суб'єкта до поведінкового акту, дії, вчинку, їх послідовності.

Теоретичну його основу вибудовують дві основні ідеї.

Перша полягає в тому, що люди демонструють певну стабільність у своїх вчинках, думках і емоціях, незалежно від перебігу часу, подій і життєвого досвіду. Друга основна ідея диспозиційного напрямку пов'язана з тією обставиною, що немає двох людей, повністю схожих між собою.

Гордон Олпорт, Ганс Айзенк, Раймонд Кеттел - цих психологів об'єднують як представників диспозиційного напрямку у вивченні особистості. Диспозиційні психологи погоджувались у тому, що закономірною властивістю особистості є демонстрація певної постійності вчинків, думок, почуттів незалежно від плину часу, подій та життєвого досвіду. Суть особистості визначається тими її схильностями, які є її невід'ємним атрибутом і які вона проносить через усе життя. На думку диспозиційних психологів, найсуттєвіші властивості особистості пояснюються такою психологічною реальністю, як риси.

Риси - це фундаментальні одиниці особистості, кожна з яких є узагальненою схильністю діяти певним чином у відповідній типовій ситуації. Разом з тим, представники цього напрямку по-різному визначають кількість та сутність базових параметрів, необхідних для адекватного опису особистості.

Зокрема, Гордон Олпорт підкреслював унікальність кожної особистості і її конкретних рис. Вчений також приділяє увагу питанню, яким чином на

поведінку людини впливають когнітивні і мотиваційні процеси. Теорія Олпорта є поєднанням гуманістичних та індивідуальних підходів до вивчення людської поведінки. Так, гуманістичною є спроба вченого виявити потенціал особистісного зростання і самореалізації особистості. Індивідуальний підхід відбивається в прагненні Олпорта зрозуміти і передбачити розвиток реальної, конкретної особистості. Олпорт переконаний у тому, що поведінка людини завжди є результатом тієї або іншої конфігурації особистісних рис

Ганс Айзенк і Раймонд Кеттел, використовуючи складну психометричну техніку **факторного аналізу**, намагалися показати, як базисна структура рис особистості впливає на поведінкові реакції індивіда. Для Айзенка в особистості надзвичайно важливі три основні параметри: інтроверсія - екстраверсія, стабільність-нейротизм, психотизм - сила суперего. Кеттел, на відміну від Айзенка, стверджує, що структуру особистості визначають принаймні 16 основних рис. Він вважає також, що для прогнозування поведінки можна виводити рівняння, ґрунтуючись на точних вимірах особистісних особливостей.

Слід зазначити, що далеко не всі психологи погоджуються щодо стабільності особистості. Опоненти цього підходу доводять, що поведінка людини з перебігом часу і у різних обставинах зберігає лише незначну постійність особистісних проявів.

Диспозиційна теорія особистості Гордона Олпорта

Гордон Олпорт (1887-1967) вважав особистість відкритою системою, розвиток якої здійснюється у взаємозв'язку з іншими людьми. Він виходив з того, що людина перш за все соціальна, а не біологічна істота і тому не може розвиватися без контактів з довколишніми людьми, з суспільством. Звідси його різке неприйняття положення психоаналізу про антагоністичні, ворожі стосунки між особистістю і суспільством. Олпорт вважав, що взаємини особистості з суспільством є не прагненням до адаптації, а взаємодією.

Особистість, за його визначенням, - *це динамічна організація особливих мотиваційних систем, звичок, установок і особистісних рис індивіда, які визначають унікальність його взаємодії з середовищем, передусім соціальним.* Однак, у цих стосунках немає рівноваги між довкіллям і людиною. Людина повинна весь час встановлювати нові стосунки і розвивати наявні. Отже, постійний розвиток особистості є основною формою її існування.

Олпорт стверджував, що кожна людина є неповторною і індивідуальною, оскільки вона є носієм своєрідного поєднання якостей, потреб, які він називав рисами. Особистісна риса - це готовність (диспозиція) поводитися схожим чином у різних ситуаціях. Особистісні риси визначають схожість поведінки індивіда, незважаючи на плин часу та зміну ситуацій. Зокрема, риса товариськості означає, що людина буде спілкуватися зі знайомими і незнайомими людьми, на роботі і в колі друзів, її сприйматимуть такою друзі дитинства і співробітники. Відповідальність означає, що індивід буде звітувати перед іншими - і у власній родині, і на роботі, і серед пасажирів транспорту.

Риси особистості Олпорт поділяв на *основні та інструментальні*. **Основні риси** стимулюють поведінку і є природженими, генотипічними, а **інструментальні** - формуються в процесі життя людини, тобто є фенотипічним

утворенням. Основні риси гармонійно пов'язані з інструментальними, що їй сприяє формуванню особистості. Сукупність цих рис і складає ядро особистості, надає їй унікальності й неповторності. Хоча основні риси й природжені, вони можуть видозмінюватися, розвиватися протягом життя, в процесі спілкування людини з іншими людьми. Суспільство стимулює розвиток одних рис особистості і гальмує розвиток інших.

У подальших працях Олпорта риси отримали назву диспозицій, серед яких він виділив три типи: кардинальні, центральні й вторинні. Кардинальною диспозицією володіє досить небагато людей. Ця генералізована диспозиція так впливає на поведінку, що майже всі вчинки людини можна звести до її впливу. Особистостями з такою диспозицією є Дон Жуан, Жанна д'Арк, Альберт Швейцер. Центральні диспозиції є блоками індивідуальності і такими тенденціями у поведінці людини, які легко помітити (пунктуальність, уважність, відповідальність). Вторинні диспозиції - менш помітні, менш стійкі, менш узагальнені риси (манера одягатися, улюблені страви, ситуаційно обумовлені характеристики).

Особистість не є сукупністю розрізнених диспозицій, вона передбачає єдність, інтеграцію всіх структурних елементів індивідуальності. Існує деякий принцип поєднання всіх диспозицій в єдине ціле, який Олпорт пропонує називати пропріумом. **Пропріум** - це певна організуюча і об'єднуюча сила, призначення якої - формування унікальності людського життя. **Стадії розвитку пропріуму:**

- відчуття свого тіла, яке залишається впродовж усього життя опорою для самоусвідомлення;
- відчуття самоідентичності, важливим моментом якої виступає усвідомлення себе за допомогою мовлення як певної *особи*, поява відчуття цілісності "Я", пов'язаного з власним іменем;
- відчуття самоповаги як відчуття гордості з приводу того, що деякі дії вже виконуються самостійно. Це найважливіше джерело підвищення самооцінки впродовж всього дитинства;
- розвиток самосвідомості, що виникає, коли діти усвідомлюють, що їм належить не лише їх фізичне тіло, але й певні значущі елементи зовнішнього світу, включаючи людей;
- образ "Я", коли дитина починає орієнтуватися на очікування значущих близьких, уявляючи собі, що таке "Я хороший" і "Я поганий";
- раціональне управління собою, що є стадією розвитку конформізму, моральної і соціальної слухняності, коли дитина вчиться раціонально вирішувати життєві проблеми, догматично вважаючи, що сім'я і релігія завжди мають рацію;
- пропріативне прагнення - формування перспективних життєвих цілей, поява сенсу життя. Відповідно до теорії Олпорта, основною суттю людини є її відповідь на питання: "Що ти хочеш робити через п'ять років?". На думку вченого, особистість вільна від минулого - зв'язки з минулим історичні, а не функціональні.

Дозрівання людини - це безперервний процес становлення, ще продовжується все життя. Поведінка зрілих суб'єктів, на відміну від суб'єктів невротичних, функціонально автономна і мотивована усвідомленими процесами. **Зрілій особистості**, вважає Г. Олпорт, властиві такі риси, як активна позиція відносно дійсності; усвідомлення досвіду, тобто здатність бачити події власного життя такими, якими вони є, не застосовуючи "психологічного захисту"; самопізнання; здатність до абстракції; постійний процес індивідуалізації; функціональна автономія рис; стійкість до фрустрації. Невротичну особистість, за Г. Олпортом, характеризує наявність таких рис, як пасивна позиція щодо світу; застосування різних видів психологічного захисту; обмеженість мислення.

Теорія типів особистості Ганса Айзенка

Англійський учений Ганс Айзенк (1916-1997) увійшов до історії психології як творець **чотирирівневої ієрархічної моделі людської особистості**. Як і Кеттелл, Айзенк користувався для своєї теорії математичним апаратом **факторного аналізу**, однак його підхід відрізнявся від підходу Кеттелла. По-перше, він застосовував гіпотетико-дедуктивний метод обробки матеріалу, перед тим як використовувати факторний аналіз. По-друге, вчений вважав факторний аналіз лише одним із способів знаходження відповіді на найважливіші питання, які стосуються теорії особистості. По-третє, він виокремлював не риси, а лише три біполярних суперфактори: екстраверсія - інтроверсія, нейротизм - стабільність, психотизм - суперего. **Екстраверсія** характеризується товариськістю й імпульсивністю; **інтроверсія** - пасивністю і замисленістю; **нейротизм** - тривожністю і звичками; **стабільність** - відсутністю таких; **психотизм** - антосоціальною поведінкою; а **суперего** - схильністю до співпереживання і співпраці.

Айзенк був глибоко переконаний у тому, що риси особистості й типи визначаються насамперед спадковістю. Відповідно до його теорії, вплив навколишнього середовища практично не важливий для формування особистості. На його думку, генетичні фактори набагато більше впливають на подальшу поведінку, ніж дитячі враження.

Айзенк сформулював концепцію ієрархічної чотирирівневої моделі людської особистості. Нижній рівень - **специфічні дії або думки**, індивідуальний спосіб поведінки або думки, які можуть бути, а можуть і не бути характеристиками особистості. Другий рівень звичні дії або думки, які за певних умов повторюються. Третій рівень - **риса особистості**, а четвертий, вищий рівень організації поведінки, - це рівень типів, або **суперфакторів**.

Айзенк провів детальне емпіричне дослідження психологічних особливостей екстравертів та інтровертів і в світлі його даних можна змалювати їх психологічні портрети.

Екстраверти відкриті, привітні, легко налагоджують контакти з людьми, мають багато знайомих і друзів. Екстраверти постійно прагнуть нових яскравих вражень і відчуттів, зазвичай проявляють безтурботність та легко відволікаються від життєвих проблем. Екстраверти активні, рішучі, говорять і діють швидко, не задумуючись. Екстраверти люблять зміни, вони безтурботні й оптимістичні.

Для них властиво діяти, а не віддаватися роздумам, вони проявляють нестриманість, можуть поводитися агресивно.

Інтроверти уникають надто сильних вражень, контролюють свої почуття, прагнуть спокійного впорядкованого життя. Вони прагнуть до ситуацій, які добре знають, уникають надто різких змін, несподіванок. Інтроверти люблять роботу, яка вимагає від них тривалої уваги та зосередженості, їм нелегко відволікатися від своїх занять та справ. Довго роздумують перед тим, як щось зробити, сказати. Рухаються неквапливо, рухи сповільнені. Обережні, ризик їм недовподобі.

Айзенк доклав надзвичайно багато зусиль, щоб з'ясувати, які суттєві відмінності поведінки визначаються параметром екстраверсія-інтроверсія.

Вчений визначив такі відмінності між екстравертами та інтровертами:

1. Екстраверти досягають рівня оптимального функціонування в збуджуючих ситуаціях. Інтроверти досягають рівня оптимального функціонування за відсутності сильної стимуляції

2. Ймовірність успішності в навчанні для інтровертів вища.

3. Екстраверти почуваються бадьорішими ввечері, а інтроверти - зранку. Екстраверти краще працюють у другій половині дня, а інтроверти - в першій.

4. Інтроверти більш терплячі до болю, ніж екстраверти, вони швидше втомлюються, збудження перешкоджає їхній діяльності. Інтроверти в роботі більше орієнтовані на точність, а не на швидкість, на відміну від екстравертів.

5. Екстраверти активніші у сфері статевих стосунків, розпочинають статеве життя в більш ранньому віці, мають більше партнерів і частіше міняють їх.

6. Екстраверти схильні порушувати правила руху, тому частіше учасниками аварійних ситуацій, ніж інтроверти.

7. Екстраверти менш ощадливі та схильні щедро витратити гроші.

8. Екстраверти схильні до тих видів діяльності, які пов'язані: людьми (торгівля, соціальні служби). Інтроверти надають перевагу теоретичним та науковим видам діяльності (інженерна справа, хімія).

9. Екстраверти краще працюють на початку, а потім ефективність їхньої діяльності знижується. Інтроверти спочатку поступаються екстравертам в ефективності, однак згодом результативність їхньої роботи зростає.

10. Діяльність екстравертів поживається, якщо вони очікують винагороди, а інтровертів - якщо їм загрожує покарання.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що стає зрозумілим вплив характеру стимулювання на діяльність різних людей. Екстраверта не вдасться мотивувати, загрожуючи покараннями (звільненнями, позбавленнями премії), а для інтроверта не мають великого значення заохочення та винагороди. Найважливіший висновок, до якого привели дослідження Айзенка щодо параметрів екстраверсії та інтроверсії, можна коротко подати так: екстраверсія-інтроверсія є важливим виміром особистості й визначає багато варіантів її соціальної поведінки.

Структурна теорія рис особистості Реймонда Кеттела

Реймонд Кеттел (1905-1998) - один із найвпливовіших та найоригінальніших психологів, які працювали в галузі індивідуальних відмінностей, інтелекту та особистості, психометрики та генетики поведінки.

Кеттел вважав метою психологічного дослідження особистості -встановити закони, за якими поводяться люди в усіх видах соціальних ситуацій та у типових ситуаціях середовища. Значну частину свого життя Реймонд Кеттелл присвятив створенню завершеної схеми певних властивостей людської особистості. Саме він уперше визначив практично вичерпний список нормальних і аномальних темпераментних та структурних рис. Потім Кеттелл перейшов до виміру динаміки особистості, знайшовши при цьому риси, які він назвав мотиваційними. На думку Кеттелла, знаючи структуру і динаміку особистості, можна успішно передбачати поведінку конкретної людини.

За довгі роки праці Кеттел створив оригінальну теорію особистості на основі психометричних досліджень. Використовуючи індуктивний метод, він збирав кількісні дані з трьох джерел: дані про реальну поведінку впродовж життя, свідчення самих людей про себе і результати об'єктивних тестів, вираховував взаємні кореляції величин і сформував кореляційні матриці. Вчений виділив основні структури (первинні фактори), які визначають особистість. У цілому психолог визначив 35 особистісних рис першого порядку, з яких 23 риси притаманні нормальній особистості та 12 свідчать про патологію. У результаті повторного факторного аналізу Кеттелу вдалося визначити вісім рис другого порядку. Первинні і вторинні фактори в теорії Кеттела називаються "основними рисами особистості", і, відповідно, сама теорія дістала назву *теорії рис*.

Кеттел настільки захопився вивченням рис, що виявив прагнення з їх допомогою описати не тільки особистість окремої людини, а й соціальні групи, до яких вона входить. Кеттел зазначав, що на особистість впливають як ситуаційні чинники, так і ті групи, до яких вона належить. Він запропонував спеціальний термін на позначення діапазону рис, з допомогою яких може бути охарактеризована окрема група, - *синтальність*.

Кеттел виявив, що порівняно з британськими студентами, американські більш екстравертовані, радикальні та мають більш виражене Суперего, тоді як британцям властивий більший консерватизм і потужніша сила Его. Кеттел також дійшов висновку, що американці менш емоційні, ніж інші нації. Можна сказати, що така фантастична спроба за допомогою емпіричних методів детально описати риси, що характеризують суспільство в цілому, - була здійснена єдиним психологом - Кеттелом, що свідчить про його надзвичайну наукову сміливість.

Після майже шістдесятих років роботи Кеттелл, який ставив перед собою завдання скласти повну карту особистості, досяг успіху у створенні вичерпної кваліфікації особистісних структур, а також розробив метод, що дозволяє передбачати поведінку особистості. Теорія Кеттела беззаперечно є найбільш комплексною системою поглядів на особистість у сучасній психології, що повністю спирається на використання точних емпіричних методів дослідження.

Питання для підготовки до семінарських занять.

1. Загальна характеристика диспозиційного напрямку в теорії особистості.

2. Диспозиційна теорія особистості Гордона Олпорта.
3. Теорія типів особистості Ганса Айзенка.
4. Структурна теорія рис особистості Реймонда Кеттела.